

Староукраїнська літературна мова містила багато полонізмів, у чому можна переконатися, ознайомившись з лексикографічними працями, що зафіксували мову того періоду. Шевченко добре знав польську мову, але у своїх творах вживав лише ті слова, які адаптувалися в українській мові і стали звичними. Деякі давні польські запозичення все ж трапляються, як от *одволати* ‘урятувати від смерті’: *Бабусю Настю поховали, і ледве-ледве одволали Трохима діда.*

Як бачимо, українська мова, зафіксована в творах Тараса Григоровича Шевченка, дає читачеві й дослідникові велику поживу для роздумів, для наукових пошуків.

Наталія Мех

ШЕВЧЕНКОВІ ТЕКСТИ ЯК ДЖЕРЕЛО СЛОВНИКА «ОДВІЧНІ СЛОВА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

Доробок Великого Кобзаря посідає помітне місце в історії української літературної мови та є унікальним культурним продуктом своєї епохи. Художньо-мовна спадщина Т. Г. Шевченка належить до культурного фонду нації, і значення його мовотворчості як початку нової української літературної мови важко переоцінити.

Історія літературної мови найтісніше пов’язана з національною культурою. Набуті знання про мову в позалінгвістичних галузях впливають на дослідження власне мовних

явищ; стають помітнішими активні інтегративно-диференційні процеси в лінгвістиці й культурі.

Культурологічне вивчення мови передбачає аналіз мовних фактів, які виявляють національно-культурну специфіку комунікації. Увагу лінгвістів привертають передусім лінгвокультурологічно вартісні одиниці, наскрізні концепти, константи, *одвічні слова*, які акумулюють ментальність народу, відбивають специфіку колективної свідомості.

Словник «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)» належить до ідеографічних словників, побудованих за принципом «від ідеї до слова». Як відомо, серед цієї групи лексиконів немає двох подібних, тобто таких, будова яких була б однаковою.

Словник, присвячений лексикографічному опрацюванню базових культурних концептів, одвічних слів в історичному та семантико-стилістичному аспектах, – це поєднання та перехрещення трьох площин: стильової (тексти різноманітної жанрово-стильової природи), семантичної (фіксація смислової трансформації лексичних одиниць у різних контекстах) та історичної (залучення текстів різних часових зрізів).

Названий лексикон має утверджувати погляд на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості. Розширення джерельної бази словника і використання методу моделювання базових концептів української культури у текстах художнього, наукового та релігійного стилів літературної мови кінця

XVIII – початку XXI ст. дасть змогу обґрунтувати поняття міжкультурної комунікації, яка, зокрема, мотивує історичну змінність літературної мови. Створення спеціальних словників для пошуку слів за змістом, слів-понять є соціальним запитом, потребою всіх, хто причетний до української літератури, історії, культури.

Розглянути наукові, релігійні та художні тексти літературної мови кінця XVIII – початку XXI ст. як фрагменти міждисциплінарного знання; обґрунтувати реєстр одвічних слів, лексичних одиниць, показових для українського мовного простору, базових концептів української культури означає простежити історичну змінність мовної свідомості та відобразити в лексикографічній праці динаміку лексичної семантики у відповідних текстах. Це праці Г. С. Сковороди, О. О. Потебні, М. С. Грушевського, В. І. Вернадського, філософські, наукознавчі, літературознавчі, історичні, а також словники XVIII – початку XXI ст.; тексти Біблії, богословські енциклопедичні джерела, проповіді. Одвічні слова фіксуємо в художніх текстах Г. С. Сковороди, І. Я. Франка, Лесі Українки, М. Т. Рильського, М. П. Стельмаха, Ліни Костенко та ін.).

Функціонування одвічних слів української культури простежуємо в художніх текстах Тараса Григоровича Шевченка – знакової постаті нашої культури. Так, один із трьох основних розділів названого словника («Логосвіт», «Мікросвіт» та «Макросвіт»), а саме розділ «Логосвіт» містить відомості про вживання одвічних слів у поезії Т. Г. Шевченка. Це поняття, що пов'язані з духо-

вною сферою, з вірою та моральністю людини. Названий розділ словника охоплює наскрізні поняття релігійної картини світу, що функціонують у літературній мові на різних часових зрізах від кінця XVIII до початку XXI ст. Пропонуємо фрагмент розділу «Логосвіт», у якому фіксується Шевченкове слово, пор.:

АНГЕЛ

*Буває, іноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий,
І заспіває... як уміє.
І стане ясно перед ним
Надія **ангелом** святим,
І зоря, молодість його,
Витає весело над ним. («Буває, іноді старий...»)*

Лексема *ангел* із традиційним для релігійного стилю епітетом *святий* становить семантичну основу авторського поетичного порівняння: *надія* порівнюється з *ангелом*.

*А чистих серцем? Коло їх
Постав ти **ангели** свої,
Щоб чистоту їх соблюли.
(«Царів, кровавих шинкарів...»)*

Відзначимо, що лексемі *ангел* вживає Т. Шевченко 6 разів у формах: *ангел* – 1 раз, *ангели* – 3 рази, *ангелом* – 2 рази (Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка. – Нью-Йорк; Торонто, 2001; далі – Конкорданція).

На окрему увагу заслуговує й таке одвічне слово:

БОГ

*Та нескверними устами
Помолимось **Богу**,
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу –
Над Летою бездонною
Та каламутною.
Благослови мене, друже,
Славою святою.
(«Чи не покинуть нам, небого...»).*

*Нехай **Бог** вам помагає!
Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете. («Наймичка»)*

Слово *Бог* – частотне. У текстах Кобзаря воно вживається 388 разів у таких формах: *Бог* – 76 разів, *Бога* – 107, *Богу* – 63 рази, *Богом* – 19, *Богові* – 4 рази, *Боже* – 119 разів (Конкорданція).

БЛАГОДАТЬ

*.. А вона молилась
І жить у Господа просилась,
Бо буде вже кого любить.
Вона вже матір'ю ходила,
Уже пишалась і любила
Своє дитя. І дав дожить
Господь їй радості на світі.*

*Узрїть його, поціловать
Своє єдинеє дитя,
І перший крик його почути...
Ох, діти! Діти! Діти!
Велика Божя **благодать!**
(«Княжна»)*

Лексема *благодать* вживається 10 разів у формах: *благодать* – 9 разів, *благодати* – 1 раз.

Принагідно відзначимо, що в «Словарі української мови» (1909 р.) за ред. Б. Грінченка слово *благодать* зафіксоване з відповідно ілюстрацією Т. Шевченка: *Благодать, -ті, ж. 1) Благодать. Усюди Божя благодать і в серці, і в хаті.* Шевч. (Т.1. – С. 71).

ВІРА

*Козачество гине;
Гине слава, батьківщина;
Немає де дітись;
Виростають нехрещені
Козацькі діти;
Кохаяться невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам **віра**,
В церкву не пускають!
(«Тарасова ніч»)*

Слово *віра* Тарас Шевченка вжив усього 7 разів у формах: *віра* – 1 раз, *віри* – 3 рази, *віру* – 3 рази.

Досить частотною у текстах Т. Шевченка є лексема *воля*. Вона вживається 122 рази у формах: *воля*

–32 рази, волю – 43 рази, воле – 1 раз, волею – 4 рази, волі – 42 рази.

ВОЛЯ

...А правда наша п'яна спить.

Коли вона прокинеться?

Коли одпочити

Ляжеш, Боже, утомлений?

І нам даси жити!

Ми віруєм твоїй силі

І духу живому.

Встане правда! встане воля!

І тобі одному

Помоляться всі язики

Вовіки і віки.

(«Кавказ»)

Принадгдно відзначимо, що в «Словарі української мови» (1909 р.) за ред. Б. Грінченка слово *воля* проілюстровано (серед інших) цитатою Т. Шевченка: Воля, -лі, ж. 3) Желаніе, соизволеніе. Исполняют чье желаніе, приказаніе. Чини ж мою волю. Шевч. 15. чинити свою волю. Дѣлать свое, по своему. А тим часом вороженьки чинять свою волю – кують речі недобрїї. Шевч. (Т. 1. – С. 253).

ДУША

...Жива

Душа поетова святая,

Жива в святых своїх речах,

І ми, читая, оживаєм

*І чуєм Бога в небесах.
(«Мені здається, я не знаю...»)*

Слово *душа* у поетичних текстах Т. Шевченка вжито 162 рази в таких формах: *душа* – 32 рази, *душе* – 5 разів, *душею* – 2 рази, *душі* – 26 разів, *душу* – 56 разів, *душах* – 1 раз, *душ* – 20 разів.

ДУХ

*І ти, великая в женах!
І їх униніє, і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненним словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії! Хвала!
І похвала тобі, Маріє! («Марія»)*

Лексема *дух* рідковживана у текстах Т. Шевченка. Її зафіксовано 11 разів: *дух* – 5 разів, *духом* – 3 рази, *духу* – 3 рази.

ІСТИНА

*За кого ж ти розіп'явся,
Христе, сине божий?
За нас, добрих, чи за слово
Істини... чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись?
Воно ж так і сталось.
(«Кавказ»)*

Слово *істина* у початковій формі (називний відмінок) взагалі не трапляється у Т. Шев-

ченка. Наявна лише форма родового відмінка *істини*, що вживається двічі.

ЛЮБОВ

*Мужі воспрянули святіє,
По всьому світу розійшлись.
І іменем твого сина,
Твоєї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу.
(«Марія»)*

До лексеми *любов* поет звертається 20 разів: *любов* – 13 разів, *любіві* – 7 разів.

ПРАВДА

*І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся – поборете,
Вам бог помагає!
За вас **правда**, за вас сила
І воля святая!
(«Кавказ»)*

Слово *правда* вживається 87 разів у формах: *правда* – 35 разів, *правді* – 5 разів, *правди* – 25 разів, *правду* – 22 рази. Цю лексему вважаємо досить частотною і показовою для всього мовосвіту Кобзаря.

Наведені вище слова-поняття є наскрізними культурними концептами, що увійшли до словни-

ка «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)». Вони вміщені в розділі «Логосвіт» і мають свою специфіку: їх семантика так або інакше пов'язана з духовною сферою буття. Користуючись скарбами поетичної спадщини Т. Г. Шевченка, репрезентуємо функціонування названих концептів у текстах, які збагачують, вияскравлюють словниковий матеріал. Адже, як зауважує О. О. Потебня: «Сила людської думки не в тому, що слово викликає в свідомості попередні сприйняття (це можливо і без слів), а в тому, як саме воно примушує людину користуватися скарбами свого минулого».

Мовотворчість Тараса Григоровича Шевченка вже більш ніж півтора століття в світовій культурі сприймається як унікальний феномен і залишається нетлінним культурним скарбом українського народу.